

Zat het snor?

ERIK AERTS

ZAT HET SNOR?

**EEN GESCHIEDENIS VAN
KAT EN MENS
IN DE LAGE LANDEN**

STERCK & DE VREESE

© 2020 Erik Aerts | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp en boekverzorging Barbara Jonkers

ISBN 978 90 5615 589 6

NUR 680 | 431

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

INHOUD

- 7** Inleiding — Over katten, dieren en hun benadering in de geschiedenis
- 17** Hoofdstuk 1 — Nut boven alles. De functionele kat
Een spel van kat en muis — 20
De begeerde pels — 44
Alles is bruikbaar — 51
- 55** Hoofdstuk 2 — Duivel en heks. De diabolische kat
De ongelukkige zwarte kat — 58
Hoogfeest van de demonologie — 68
De zwarte kat verdwijnt niet meteen — 80
- 85** Hoofdstuk 3 — De verbeelding aan de macht. De imaginaire kat
De kat is ook een sekspoes — 88
Gulzig, vals, dwaas, lui, katholiek, maar ook verstandig, verliefd en vrij — 99
Katverbeelding bij dagelijkse mensen en dingen — 124
- 133** Hoofdstuk 4 — Overleven op straat. De gekwelde kat
Allesbehalve een thuis voor katten in huis — 136
Een hel tijdens hongersnood, oorlog, epidemieën en ... feesten — 143
Kattenleed in normale tijden — 152
- 161** Hoofdstuk 5 — De warmte binnenskamers. De gekoesterde kat
Een compagnon voor schrijvende geestelijken — 164
Bescheiden rehabilitatie bij de burgerij — 174
Salon en sofa van de elite veroverd — 195
In de ban van de kat — 207
- 220** Epiloog — Zat en zit het snor?
Beknopt relaas van een relatie — 221
Drie krachtlijnen — 225
- 229** Lijst van geciteerde werken
- 245** Eindnoten

OVER
KATTEN,
DIEREN
EN HUN
BENADERING
IN DE
GESCHIEDENIS

INLEIDING

‘G od is een kat’ kopte op 14 juni 2019 de *Standaard der Letteren*, de wekelijkse boekenbijlage van de Vlaamse krant *De Standaard*. De wat controversiële titel verwees naar een expo over Japanse kattenfotografie en zegt alles over de haast goddelijke status die de kat in Japan heeft bereikt. Maar niet alleen in Japan geniet de kat een hoog aanzien. In België en Nederland zijn weliswaar geen heiligdommen waar priesters en bezoekers de kat als een god vereren. Kattenhotels, asielen en adoptiecentra zijn er echter al lang geen uitzondering meer, therapeuten voor afwijkend kattengedrag al evenmin. Een aantal katten krijgt ook in België en Nederland pijnstillers, chemotherapie of dure levensverlengende behandelingen, die hun baasjes betalen met aparte ziekteverzekeringen. Gewonde en achtergelaten katten kunnen rekenen op speciale dierenambulances. Een meerderheid van de huiskatten sterft door euthanasie. Voor de dierbare overledenen bestaan er uiteraard crematoria en zelfs begraafplaatsen. Het klonen van katten is in België en Nederland nog geen miljardenbusiness zoals in China, maar sommige exemplaren uit het kattenrijk belanden na hun smartelijk heengaan bij de taxidermist om te worden opgezet. Een heuse industrie is ontstaan voor kattenvoer, kattenspeeltjes, halsbandjes en riempjes, en verder allerlei accessoires zoals krabpalen, mandjes, hangmatten, huisjes, bakken en borstels. Bij dierenartsen zijn katten tegenwoordig de belangrijkste klanten. Het is zonneklaar dat de poes als huisdier immens populair is.

Henriëtte Ronner-Knip, Katjesspel (ca. 1860-1878). Een kleine kat speelt op een tafel met dominostenen (Rijksmuseum Amsterdam).

Die populariteit vertolkt zich in cijfers. In België liepen in november 2018 bij gezinnen zo'n 2,4 miljoen huistijgers rond. Dat betekent dat haast 29 procent van de Belgische gezinnen gastheer speelt voor één of meerdere katten. Die cijfers zitten overigens in de lift. In 2004 waren er 1,95 miljoen katten, in 2014 al 2,2 miljoen. In Wallonië blijkt de kat nog populairder dan in Vlaanderen. Uit het budgetonderzoek van huishoudens in 2016 kwam tevoorschijn dat bij 27 procent van de Vlaamse gezinnen minstens één huiskat logeerde, in Wallonië zelfs bij 36 procent. Al deze cijfers zijn bovendien een enorme onderschatting van de totale poezenpopulatie, aangezien zwerv- en asieltkatten niet zijn meegeteld. Ook Nederland is een echt kattenland. Daar leven zelfs 2,6 miljoen huiskatten. Dat getal ligt wat lager dan tien jaar geleden, maar is de laatste jaren stabiel.

Charles van den Eycken, Récréation (1910). Een moederkat kijkt hoe haar jongen rondom haar spelen (privé-collectie).

In de drie meest noordelijke provincies zijn katten het talrijkst. Aangezien er haast 6 miljoen meer Nederlanders dan Belgen zijn, ligt het percentage van gezinnen dat één of meer huiskatten logies aanbiedt iets lager dan in België, zo'n 24 procent. Al die huiskatten mogen ook gerust wat geld kosten. Tien jaar geleden al ging in België 227 miljoen euro naar kattenvoeding alleen.¹

De volgende bladzijden vertellen iets meer over de geschiedenis van dit zowel in België als in Nederland populaire dier. Of beter, over de geschiedenis van de voortdurend wisselende relatie tussen de mens en de kat in de loop der eeuwen. Hoe dacht de eerste over de laatste en hoe behandelde hij deze? Waren er in de loop der eeuwen veranderingen in de houding van de mens, en aan welke factoren waren deze toe te schrijven?

Adriaen van de Velde,
Kat liggend op de zij
met de linkervoorpoot
uitgestrekt (1646-
1672) (Rijksmuseum
Amsterdam).

De lezer die meer hoopt te weten te komen over de biologische evolutie van het dier zal ik moeten teleurstellen. Wie rekent op een aantal tips over de kat als ideale huisgenoot moet ik verwijzen naar de vele boeken met informatie over gedrag, gezondheid, huisvesting, voeding en psychologie van de huispoes.² Dit boek is evenmin een historische diergeneeskunde of een ethische bespiegeling over kattenrechten. Maar wel het verhaal van de kat in haar omgang met de mens, soms haar geliefde gastheer en huisgenoot, bewonderaar en vereerder, even vaak haar gezworen vijand, kwelgeest en doder. Veeleer een cultuurgeschiedenis dan een filosofisch verhaal, een praktische handleiding of een wetenschapsgeschiedenis. Mijn benadering is die van een historicus die op kritische wijze gebruikmaakt van het aanwezige bronnenmateriaal. Op enkele uitzonderingen na – een urinevlek op perkament, een kattenpootje in een inktspoor, een kadaver of geraamte – is dit bronnenmateriaal afkomstig van mensen. Daarbij gaat het om

Jean Bernard, Kop van een kat vooraan gezien bij kaarslicht (1812) (Rijksmuseum Amsterdam).

theologische en filosofische traktaten, middeleeuwse *bestiaria* oftewel dierenvertelsels, kronieken, dag- en reisboeken, procesverslagen, wetteksten en rekeningen, krantenartikelen, inventarissen, gedichten en romans, tekeningen en schilderijen, kunst- en gebruiksvoorwerpen, liedjesteksten en toneelstukken.

Een van de twee hoofdrolspelers in dit boek komt met andere woorden niet rechtstreeks via oorspronkelijke bronnen aan het woord. Zeker nu steeds meer wetenschappers dieren, waaronder de kat, persoonlijkheid, ervaringen, gevoelens, gedachten en zelfs bewustzijn toekennen (anatomie en hersenen van de kat vertonen grote overeenkomst met die van de mens),³ moet men aanvaarden dat de beschikbare documentatie een eenzijdig uitgangspunt vertegenwoordigt. Historici laten zich hierdoor niet afschrikken. Zij zijn het immers gewoon om ook te schrijven over mensen die geen of nauwelijks bronnen hebben nagelaten zoals arbeiders, armen, kinderen

en minderheden. De Franse mediëvist Robert Delort krijgt doorgaans de eer om het verleden van dieren voor het eerst nadrukkelijk in het zoeklicht te hebben geplaatst. Hij deed dat in een uitdagend boek uit 1983 met de titel *Les animaux ont une histoire*, waarin de kat overigens een belangrijk aandeel kreeg. Zoals wel vaker het geval was in de geschiedschrijving, gaf dit innovatieve werk aanleiding tot een stroom van publicaties die dieren verzekerden van hun rechtmatige rol in de geschiedenis. Sindsdien spreken we met een groot woord van de *animal turn*, een ommekeer in de geschiedenisbeoefening, waarin dieren van louter figurant of simpel decorstuk opschuiven naar een meer prominente plaats in het perspectief van de historicus.⁴

Naast de netelige kwestie van het eenzijdig bronnenmateriaal is er een veel grotere problematiek, namelijk de wijze waarop mensen dieren waarnemen en deze behandelen. De eerste die hier de kat de spreekwoordelijke bel aanbod, was de Britse cultuurhistoricus Keith Thomas. In een ophefmakend boek uit 1983 toonde hij aan hoe het mens- en wereldbeeld in Engeland bij enkele bevolkingsgroepen barsten begon te ver-tonen vanaf de late zeventiende eeuw. Tot dan overheerste het antropocentrisme, waarin de mens letterlijk centraal staat in de schepping. Gelovigen verantwoordden deze visie met het theologische argument dat de menselijke persoon was geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, en de mens de heerschappij ontving over alle dieren (Genesis I, verzen 26 en 27). Maar in de loop van de zeventiende eeuw en vooral in de achttiende eeuw sloegen ontdekkingen en nieuwe resultaten op het vlak van biologie, botanica, fysica en geografie flinke bressen in deze overtuiging. Filosofen, wetenschappers, kunstenaars en gecultiveerde burgers van de middengroepen begonnen met andere ogen te kijken naar huisdieren en dieren in het algemeen. Er doken twijfels op over de menselijke superioriteit in de natuur. Voor het eerst gingen stemmen op die wreedheid tegen dieren scherp veroordeelden.

Van deze vroege denkbeelden loopt een min of meer rechte lijn naar het biocentrisme of zoöcentrisme dat sommige ecologen, milieuactivisten, vegetariërs, veganisten

en anderen aanhangen. In deze opvatting bestaat geen onderscheid tussen menselijk en dierlijk leven, en zijn dieren niet enkel onze partners met wie we al eeuwenlang samenleven, maar levensnoodzakelijke schakels in het ecosysteem. Sommige groepen in de samenleving gaan een stap verder. Aanhangers van het anti-speciësisme (het woord staat in Van Dale!) beweren dat mens en dier, en dus ook de kat, behoren tot dezelfde soort (*species* in het Latijn). Discriminatie, op welke wijze ook, van het dier door de mens komt daarom neer op regelrecht racisme. Vandaar dat een aantal auteurs betoogt dat dierenrechten net zoals mensenrechten een verankering moeten krijgen in de grondwet. Niet iedereen is het eens met deze mening. Zelfs oprechte dierenliefhebbers argumenteren dat een antropocentrische houding onvermijdelijk is. Uiteindelijk zijn het mensen die de notie van dierenrechten cultiveren en deze toekennen aan het dierenrijk.⁵ De Gentse filosoof Etienne Vermeersch beweerde in een spraakmakend essay uit 1988 dat de door ons sympathiek en wat weemoedig genoemde ogen van de panda enkel bestaan omdat wij ze zo zien, niet de panda zelf of andere dieren.⁶

De dierhistoricus kijkt wat beduusd naar deze debatten, die ook zijn studiegebied bepalen, maar die voorlopig geen eensluidend antwoord hebben opgeleverd. Veel historisch onderzoek over dieren heeft een onderkomen gevonden in het ruime veld van de *human-animal studies*. Historici onderzoeken daarbij de wijze waarop mensen in het verleden met dieren omgingen en hoe hun relatie of zelfs wederzijdse beïnvloeding verliep in diverse samenlevingen. Daarbij is er veel aandacht voor de factoren die verantwoordelijk waren voor veranderingen in de interactie. Dat onderzoek gebeurt hoofdzakelijk op basis van menselijke bronnen, maar precies *human-animal historians* zijn niet vies van enige multidisciplinariteit, ze kijken graag over het muurtje van hun eigen specialisatie. Vooral de archeologie en meer bepaald de archeozoölogie is hier een kostbare bondgenoot. Dierlijke resten uit opgravingen geven, in tegenstelling tot menselijke bronnen, immers rechtstreeks het woord aan het dier zelf. Natuurlijk droom ik, zoals elke

dierhistoricus, van een geïntegreerde kijk op het gezamenlijk verleden van mens én dier, wars van elk antropocentrisme. Maar hier bots ik, zoals betoogd, zowel op methodologisch vlak (de schaarse door dieren aangeleverde bronnen) als vanuit kentheoretisch oogpunt (hoe kan ik als mens weten wat dieren voelen en denken) op de muur die dieren zelf hebben opgeworpen.⁷ Hoezeer missen we een machine, zoals met veel fantasie beschreven door Rudy Kousbroek in het laboratorium van uitvinder F. Domesticus. Een dergelijke machine vertaalt immers diergedrag probleemloos naar 'kunstmatige menselijkheid'.⁸

Mijn buitenlandse collega's zijn niet blind gebleven voor de cultuurgeschiedenis van de kat. Vooral in Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zijn een aantal interessante synthetische studies verschenen. Voor het Nederlandse taalgebied daarentegen bestaan er slechts enkele vakartikelen, die zowel in tijd, ruimte als thematiek zeer beperkt zijn. Dit boek is daarom een poging om een eerste algemeen beeld op te hangen van de complexe verhouding tussen de mens en de kat in België en Nederland of in de ruimte die men vroeger als de Lage Landen of de Nederlanden omschreef. Hoewel dit beeld bedoeld is voor een ruim publiek, heb ik getracht om de vakgenoot te plezieren met nauwkeurige verwijzingen, die in de eindnoten zijn gegroepeerd. Mijn verhaal heb ik op thematische wijze voorgesteld in vijf hoofdstukken. Als in een caleidoscoop reflecteren deze evenveel facetten van de voortdurend wisselende relatievormen tussen mens en kat. Een eenvoudig chronologisch verhaal zou namelijk onrecht doen aan de complexiteit van de relaties, die soms simultaan of zelfs contradictorisch en conflictueus optraden en zich zelden tot een bepaalde periode beperkten. De grote Nederlandse cultuurhistoricus Johan Huizinga verwoordde al poëtisch hoe onze geest in het verleden onvermoeibaar nieuwe gedachtenvormen zoekt, maar sommige oude ideeën lang voortwoekeren.⁹ Zo gaat het ook met onze vijf facetten: enkele blijven hardnekkig doorleven, en al dienen nieuwe relatievormen tussen mens en kat zich aan, de oude leiden een parallel bestaan. Al bij al volg ik

Henriëtte Ronner-Knip, *Poes met jongen* (1844). In het raam van een houten schuur zit een kat met vier jongen op een oude deken (Rijksmuseum Amsterdam).